

СПЕЦИФІКА ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО МІСТА В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Abstract. In the article the analysis of teoretiko-methodological approaches is considered to research of socially spatial organization of cities. The basic historical stages of forming and development of cities and process of urbanization, and also excretions of principal reasons of their origin and excrescence, are analysed. The basic idea of the article consists in claim of idea about the important role of modern city in community development.

Постановка проблеми. Протягом ХХ ст. із зростанням чисельності населення, збільшувалась кількість міст, особливо великих. Сучасні міста стали ареалом життя й діяльності більшої частини людства. У цих умовах формування специфічного міського середовища стає в ряд з іншими найважливішими проблемами сучасності [1, с. 7].

Посилення інтересу вчених-соціологів до проблем міста пояснюється тим, що урбанізація є одним з найголовніших аспектів соціального розвитку. У ході урбанізації, без сумніву, ще в більшій мірі зростає роль міст як центрів матеріального виробництва, науки, культури та інформації в розвитку суспільства, а це, у свою чергу, викликає суттєві зміни в їх соціальній структурі, справляє вплив на всі сторони людської життєдіяльності, на весь спосіб життя населення [2, с. 3].

Складні трансформаційні процеси в українському суспільстві, як і в інших пострадянських державах, характеризуються як змінами в просторовій організації міст, так і зміні національних систем міст. Ці зміни мають важливі соціальні наслідки для населення цих країн. Термін «соціально-просторова організація міст» включає не лише взаємне розміщення об'єктів на території міста, але і спосіб їх структуризації і використання фізичного простору міста в цілому (як і ким воно розділене, організоване і використане – як в архітектурному аспекті, так і соціально-економічному).

На сьогодні соціологія міста є добре розвинутою галуззю досліджень, в яких місто розглядається як особлива просторова форма організації соціуму. Дослідження міста має важливе значення для формування і зміцнення самосвідомості.

мості міського населення, підвищення активності її прояву, розширення сфери застосування зусиль самих жителів щодо вдосконалення їхнього міського середовища.

Аналіз досліджень та публікацій свідчить, що за декілька десятиліть у світовій соціології стосовно міста було розроблено декілька значимих загальних теорій і безліч концепцій. На сучасні міські теорії впливали теоретичні положення відомих соціологів минулого: Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, М. Вебера та ін. Першою основоположною публікацією стала праця М. Вебера, видана ще в 1905 р. [12, с. 174]. Однією з перших книг, присвячених міським проблемам, став також збірник «Великі міста, їх суспільне, політичне та економічне значення» (1905), серед авторів якого були Г. Зіммель, К. Бюхер, А. Вебер і ін. [12, с. 175]. Окремі аспекти розвитку міст розглядали такі вчені, як М.П. Тодаро, М. Паркінсон, А. Хардінг, А. О'Салліван. Також, серед відомих авторів, що працювали над проблемами міського розвитку, можна назвати В. Рукавишнікова, О. Шкаратана, Н. Барбаш, Ю. Медведкова, Г. Лаппо, В. Трушкова та ін. Сучасним проблемам урбанізації та розвитку територій описано в працях визначних російських дослідників – О.Н. Яницького, Ю.Л. Пивоварова, В.Л. Глазичева та українських учених – Б.М. Данилишина, О.М. Невелєва, С.І. Дорогунцова, Л.Г. Чернюка, П.П. Борщевського, М.І. Фащевського, В.В. Кравченко, М.В. Пітцика [3, с. 3], а також І. Прибиткової, С. Макєєва, В. Бакірова, Е. Якуби, О. Куценко, А. Кизілова, Г. Безсокирної, Н. Побєди, І. Попової, Л. Шепотько та ін. Існує досить широкий спектр англійської літератури, в якій зосереджується увага саме на трансформаційних процесах міста в постсоціалістичний період. Кризова динаміка та гострі конфлікти в містах, розвиток міського самоврядування найближчим часом, ймовірно, сприятимуть появі нової хвилі інтересу до соціології міста. Проте в сучасній вітчизняній соціології залишаються недостатньо розробленими теоретичні й методологічні підходи до вивчення сучасного міста, міських трансформацій, у тому числі соціально-просторової структури міста. У той же час, проблемна ситуація полягає в розриві між досягненнями вітчизняної соціології міста і рівнем досягнень сучасної світової теорії і практики соціології міста.

Провідна *ідея* статті полягає в утвердженні думки про прогресивну роль міста в суспільному розвитку, аналізі теоретико-методологічних підходів до дослідження соціально-просторової організації міст. Увага зацентрована на формуванні основних історичних етапів процесу урбанізації і розвитку міст, основних причин їх виникнення та розростання.

На думку К. Маркса, «саме існування міста як такого відрізняється від простої множини незалежних будинків. Тут ціле – не просто сума своїх частин. Це своєрідний самостійний організм» [3, с. 18]. Місто – історична конкретна соціально-просторова форма існування суспільства, яка виникла внаслідок відокремлення ремесла від сільського господарства, і є специфічною поселенською структурою [4, с. 31]. Місто – населений пункт з розвинутою інфраструктурою та комунікаціями, значний за розмірами, чисельністю і густотою населення, зайнятого переважно в

неаграрних сферах діяльності. Міста мають свою специфіку зміни соціальних процесів, взаємодії соціальних груп і їх членів. Але можна погодитись із таким найбільш загальним визначенням: «Місто – територіально концентрована форма розселення людей, зайнятих переважно не сільськогосподарською працею. Для міста характерні різні види трудової діяльності населення, соціальна і професійна неоднорідність, своєрідний спосіб життя» [5, с. 16].

Міста традиційно є районом зосередження значних ресурсів і джерел впливу. Особливу роль міст підкреслював у своїх наукових працях М. Баранський, один з основоположників геоурбаністики. На його думку, міста плюс шляхова мережа – це кістяк, на якому тримається все інше, кістяк, що формує територію, надає їй певної конфігурації [6].

Перші згадки про міста належать до IV–III тисячоліття до н. е. [7]. На думку окремих істориків, найдавніше місто – біблейський Єрихон, якому 10 тис. років, але В.Л. Глазичев, відомий фахівець з організації та розвитку міського середовища, історії та теорії проектування, стверджує, що Єрихон являв собою стан, коли ще немає ні міста, ні села. Найвідоміші стародавні торговельні та ремісничі центри цього періоду – Вавилон у Месопотамії, Мемфіс у Єгипті, Спарта та Афіни у Греції, Мохенджо-Даро в Індії. Перші міста виникали також як місця проживання правителів, жерців та як фортеці, головною функцією яких була оборона, тобто ставали релігійними і військовими центрами [3, с. 19].

Згодом виникають міста, що стають центрами торгівлі. Типовими ринковими містами були міста Греції. У 500 р. до н. е. існували сотні незалежних міст-держав з населенням від кількох сотень до десятків тисяч осіб. Характерною відмінністю цих міст було забезпечення городян продовольчими продуктами за рахунок вільної торгівлі з іншими територіями та безпосередньо заснування із самого початку як окремих поселень. Природно, що крім економічних існували також соціальні причини появи міст – наприклад, прагнення до спілкування, забезпечення захисту, задоволення релігійних і політичних потреб. Початку розвитку великих міст сприяло виникнення на той час мануфактурного та фабричного виробництва. Значна концентрація населення у містах зосередилася у зв'язку з розвитком енергетики (розробка технологій добування, використання і транспортування вугілля та нафти).

Поглиблення суспільного розподілу праці та висока соціально-економічна ефективність концентрації всіх видів діяльності привели до того, що в XX ст. збільшення чисельності міського населення стає головним фактором економічного розвитку та зміни територіальної організації більшості країн світу [3, с.19]. Дж. Фрідман вважав, що економічне зростання концентрується виключно в містах [8], а це призводить до міграції із сільських районів.

Отже, збільшення міського населення зумовлюється двома механізмами: природним збільшенням населення міста; внутрішніми міграційними хвилями (з інших міст, із сільської місцевості), а також за рахунок збільшення іммігрантів, більшість з яких залишаються у великих містах. Внутрішні міграційні припливи властиві і промисловим країнам. Але це особливо стосується країн, що розвиваються, де під-

приємства сфери послуг в містах сильно розростаються за рахунок припливу сільських мешканців, бажаючих мати хоч якийсь постійний заробіток [9, с. 89].

Еволюція підходів до вивчення соціально-просторової організації міста активізувалася у ХХ ст. Відповідно до поділу існуючих соціальних теорій сформувалося декілька основних підходів до аналізу соціально-просторової організації міста: морфологічний, соціоструктурний, «культурний» і акціоністський.

Морфологічний підхід превалував до середини 1960-х рр.: досліджувалося, передусім, взаємне розташування різних об'єктів міського середовища і природного ландшафту. На зміну прийшов так званий соціоструктурний підхід, який об'єднував досить велику кількість теорій і досліджень того періоду. Сутність його полягає в зіставленні вже існуючих уявлень про соціальну організацію і соціальну структуру та просторову організацію міста.

До кінця 1960-х рр. всередині марксистського напрямку в західній соціології виникла тенденція до розширення традиційних теоретичних рамок, основною причиною чого стало значне поширення різних радикальних рухів, що виникли не у виробничій сфері і не могли аналізуватися через відносини найманої праці і капіталу [10, с. 152].

Основна ідея, довкола якої згрупувалися сучасні неомарксистські теорії, полягає в тому, що спосіб виробництва відіграє визначальну роль у формуванні міста. Таким чином, не існує історії міст, є лише історія способів виробництва. Тому міста, їх проблеми і протиріччя повинні розглядатися як просторовий вияв протиріч існуючого способу виробництва. Неомарксистська соціологія міста останніх десятиліть створила потужний новий напрям досліджень міст західного і так званого «третього» світу, інтерпретуючи їх як «капіталістичні міста» і пояснюючи їхні протиріччя як суперечності сучасного капіталізму [11, с. 289].

Неомарксистська міська теорія початку 1970-х рр., що найінтенсивніше розвивалась у Франції, характеризувалася серйозною дискусією між прибічниками двох різних інтерпретацій марксизму. Перший підхід, представником якого був А. Лефевр, розглядав «міське питання» з точки зору обмежень і потенційних можливостей «міського суспільства» для звільнення людини й індивідуальної самореалізації. Інший підхід представлений М. Кастельсом, який вважає міста штучним утворенням, наголошуючи, що просторова форма суспільства тісно пов'язана з усіма механізмами його розвитку. А для розуміння міста необхідно усвідомлювати процеси, що керують створенням і зміною просторових форм. Кастельс розглядає місто як окремий населений пункт і як складову процесу колективного споживання, що є рисою промислового капіталізму, вважає, що конфлікт у містах, проблеми міст стимулюють різні соціальні рухи. І хоча М. Кастельс згодом відмовився від більшої частини своїх ранніх ідей, його праці того періоду мали величезний вплив і послужили підґрунтям так званої «нової міської соціології», або «нової політичної економії урбанізму». Інші теоретики цього періоду, такі як Д. Гарві, Д. Массі, Е. Соїя та ін., розвивали подібні ідеї, трактуючи простір як обмежений ресурс.

Початок ХХ ст. позначений активною дослідницькою діяльністю у США Р. Парка, Е. Берджесса, Р. Мак-Кензі і Л. Вірта – найбільш відомих представників екологічного підходу, з якими пов'язане виникнення власне соціології міста. Їхній підхід займає місце між морфологічним підходом і соціоструктурним. Ґрунтуючись на принципах цього підходу, вони першими запропонували відносно цілісну концепцію міста, що включала аналіз чинників його соціально-просторової організації. Головне завдання вони вбачали в пошуку механізмів просторової організації міста, уявляючи його соціальною лабораторією, в якій можна вивчати людську природу і зміст суспільного життя. Міську спільноту вони розглядали як мозаїку різних соціальних груп, кожна з яких претендувала на певну територіальну зону.

На думку засновника Чиказької школи Р. Парка, місто являє собою ряд спеціалізованих здібностей індивідів, в межах якого діє принцип конкуренції. Спочатку місто виникло як спільнота індивідів, а потім поступово починає впливати на своїх членів як зовнішня сила, формуючи їх у відповідності з своїми цілями і інтересами. Унаслідок дії принципу конкуренції поступово створюється внутрішня структура міста. Рушійною силою цього процесу Чиказька школа вважала ріст і міграцію населення, без яких міста не могли б розвиватися і відтворювати себе [12, с. 176].

Тривалий час ця концепція залишалася дуже впливовою. Розвиваючи її, Р. Парк і його колеги претендували на вирішення широкого кола завдань. Цілковито природно, що їхній підхід не був позбавлений розбіжностей, за які соціальна екологія була пізніше піддана критиці. Як вважає відомий британський соціолог П. Саундерс, вченим школи не вдалося об'єднати в рамках соціальної екології вирішення двох різнопланових завдань: з одного боку, соціальна екологія була покликана вивчати процес зростання і диференціації міста; з іншого боку – процеси адаптації людини до змін середовища в рамках суспільства як цілого. Отже, з одного боку, соціальна екологія була теорією міста, а з іншої – теорією, що розглядає неусвідомлені процеси конкуренції та адаптації, які відбуваються в будь-якому людському співтоваристві. Ця неузгодженість, що лежала у витоках соціально-екологічної концепції, змусила послідовників Чиказької школи розділитися на дві течії [10]. Одні продовжили етнографічну традицію, інші – розвивали власне соціальну екологію, тобто теорію адаптації.

Ще один підхід спрямований на розгляд просторової організації міста з точки зору «культури». Цей напрям розглядає місто як певне об'єднання співтовариств, а також включає дослідження проблем культурного сприйняття міського простору. Стратегія дослідження культурних співтовариств у цілому популярна в соціології міста, оскільки досить поширеним є те, що певні статусні групи одночасно є і реальними культурними співтовариствами. Поштовхом до розвитку цього напрямку досліджень були праці ще Г. Зіммеля, а потім він був продовжений Л. Віртом, В. Файрі, Г. Саттлзом, К. Лінчем та ін.

Міста – це фокус урбанізаційного процесу. Урбанізація – сучасний глобальний процес зростання і підвищення ролі міст у розвитку суспільства, збільшення частини міського населення і поширення міського способу життя на всі прошарки насе-

лення [13, с. 239]. У своїй класичній праці «Соціологія» Е. Гідденс розглядає проблему міста в контексті проблеми урбанізації, в якій досліджує ряд напрямів: екологічний (екологія міста), урбанізм як спосіб життя, урбанізм і штучне середовище. Основним підходом є аналіз урбанізму як способу життя і як форми соціального існування. За словами Р. Парка, «започаткувавшись, місто, як видається, стає великим сортувальним механізмом, котрий... безпомилково добирає із загальної маси населення індивідів, найкраще пристосованих до життя в конкретному регіоні або конкретному оточенні» [14, с. 549].

Згідно з поглядами представника Чиказької соціологічної школи Л. Вірта, урбанізм є головною рисою сучасного суспільства, яскравішою, ніж індустріалізм або капіталізм. Раніше термін «урбанізувати» означав «робити ввічливим», «перетворювати щось на витончене». Сучасний смисл його закладено в другій половині XIX ст., коли місто стало спеціальним об'єктом дослідження. У своєму нарисі «Урбанізм як спосіб життя» (1938), він досліджував, яким чином велика територія міста, щільність його населення і його різноманітність впливають на формування світосприйняття його мешканців. За Віртом, у містах люди стають безцеремонними, байдужими, постійно відчувають неспокій і нервову напругу [12, с. 176].

Теза Л. Вірта про урбанізм як спосіб життя менше стосується внутрішньої диференціації міст, ніж суті урбанізму як форми соціального існування. Теорія Вірта важлива тим, що визнає урбанізм не просто складовою частиною суспільства, а виразником і чинником впливу на природу широкої соціальної системи. Аспекти міського способу життя характерні для суспільного життя в сучасних країнах загалом, а не лише для діяльності тих, хто живе у великих містах. Водночас ідеї Вірта доволі обмежені, тому що засновані переважно на спостереженнях за життям американських міст, проте спрямовані на узагальнення стосовно урбанізму в цілому. Урбанізм не є однаковим повсюкчас і повсюди [14, с. 552].

У найголовніших теоріях урбанізму Е. Гідденс досліджує взаємозв'язок урбанізму із штучним середовищем та з найголовнішими напрямками політичних й економічних змін (Д. Гарві, М. Кастельс). У своїй праці вчені поєднали моделі урбанізму з ширшим суспільством, а процеси урбанізації не розглядаються як самодостатні [14, с. 553].

Провідна роль у розвитку нової перспективи міських досліджень належить Каліфорнійській школі. Основною тематикою багатьох робіт цієї школи є зміна міських форм, а саме їх фрагментація як результат змін в організації капіталізму (режиму накопичення) і формування нових індустріальних секторів. Проте найбільший вклад Каліфорнійської школи в сучасну соціологію міста полягає все-таки не в створенні моделей міської організації, які зазвичай піддаються критиці за неврахування безлічі чинників і незрозумілу міру застосування до інших міст. Каліфорнійська школа є лідером в усвідомленні новітніх тенденцій у процесах формування міських ландшафтів, економіки і культури. У найбільш загальному вигляді ці тенденції описав Едвард Сойя, назвавши їх «шість географій реструктуризації» [15].

Ефективне управління розвитком сучасного міста неможливе без визначення причин і факторів його виникнення та зростання. На думку М. Вебера, виникнення міст є результатом складних взаємопов'язаних процесів – економічних, соціальних та військово-політичних [3, с. 20]. Російський соціолог Л.А. Зеленов пов'язує становлення міст із переходом від первісного суспільства до класового [4, с. 31]. Основна причина, безумовно, полягає в розширенні діяльності міста. «Люди групуються, створюючи поселення міського типу, для того, щоб краще здійснювати визначені види своєї діяльності» [9, с. 27].

Відомий американський вчений Артур О'Салліван [16, с. 15–38] виділяє чотири основні причини концентрації робочих місць у містах, що обумовлюють створення і розвиток міст: порівняльна перевага, що є результатом відмінностей у рівнях продуктивності праці; ефект масштабу транспорту; внутрішній ефект масштабу виробництва; ефект концентрації виробництва.

І.М. Салій додав п'яту причину – ефект просторової (агломераційної) синергії, яка ґрунтується на територіальній кооперації людей за рахунок різкого поширення найпродуктивнішого (ідеального) ділового спілкування працівників і дає змогу отримувати такі інтелектуальні продукти, які неможливо отримати за межами великих міст. Спілкування носіїв інтелектуального потенціалу за межами організацій у відповідному середовищі, що утворюється навколо великих наукових та науково-промислових центрів, зумовлює вищий рівень продуктивності праці у великих містах порівняно із середнім рівнем продуктивності праці в країні. Виникають мега-міста та технополіси. Таким чином, місто стає феноменом мультиплікативної синергії, коли людські здібності не складаються, а множаться, інколи в геометричній прогресії [3, с. 21].

Населені пункти існують не відокремлено один від одного, а утворюють системи розселення – сукупності населених пунктів певної території, об'єднані різними видами зв'язків. Найбільш поширеною з таких систем є міська агломерація, яка є системою близько розміщених міських поселень, що з часом зростаються, які об'єднані між собою інтенсивним переплетенням господарських, трудових, культурних, соціально-культурних взаємозв'язків. Вона може утворюватися внаслідок посилення взаємозв'язків між приміськими поселеннями і великим містом, або внаслідок активного розвитку двох великих міст, або посилення взаємозв'язків у групі близько розташованих міст і селищ міського типу, які мають приблизно однакову людність. Першим ефект агломерацій визначив А. Вебер [3, с. 21], на думку якого великі міські агломерації дуже привабливі для підприємств, оскільки там можлива економія на виробничих витратах.

Критеріями формування міської агломерації можуть бути: наявність великого міста (як правило, понад 100 тис. мешканців) – ядра агломерації; висока щільність міського населення, значна щільність поселень; значна інтенсивність трудових та культурно-побутових зв'язків населення між центральним та іншими поселеннями.

Створення міських агломерацій спричинює появу нових проблем в управлінні їх розвитком. Концентрування населення в міських агломераціях, що простягають-

ся за межі адміністративних кордонів первісних міст і охоплюють дві та більше адміністративних одиниць, веде до того, що єдина, по суті, територія має місцеві органи влади з різними можливостями і пріоритетами в управлінні її розвитком, тому населення агломерацій страждає через відсутність координації з боку органів влади.

В умовах функціонування багатокладної економіки, формування нових економічних відносин міста розглядаються крізь призму різних концептуальних підходів. Деякою мірою умовно можна поділити їх на п'ять груп: економічний, соціально-економічний, соціологічний, функціональний та екологічний підхід.

Економічна концепція міста ґрунтується на тому, що місто відіграє ключову роль у територіальному поділі праці, є середовищем зосередження населення і підприємств різних галузей промисловості. Прихильники цієї концепції підкреслюють, що міста є вихідними ланками територіального поділу праці, первинними елементами соціально-поселенської структури суспільства і, насамкінець, безпосередньо матеріальним середовищем проживання. Однак економічна концепція не зачіпає глибинні основи і соціально-економічну природу міст, тому що розглядає проблеми подальшого їх розвитку лише як ланки територіального поділу праці. Отже, зазначена концепція не дає можливості прогнозувати розвиток міст, аналізувати їх соціально-економічні комплекси [3, с. 63].

Соціально-економічна концепція виходить з того, що закономірності формування і розвитку міст визначаються не стільки територіальним поділом праці, скільки соціально-економічним і політичним ладом суспільства. Ця концепція знаходила своє втілення в протиставленні соціалістичних і капіталістичних міст.

Соціологічна концепція міста ґрунтується на закономірностях діяльності населення певної території, на якій розміщуються різноманітні об'єкти народногосподарського і соціально-культурного призначення. Соціологічна концепція міста є однією з найстаріших і найпоширеніших у світі. Місто характеризувалось як соціальний інститут, що є інструментом історичних змін. Подальшого розвитку соціологічна концепція міста набула у працях Г. Гойта (секторальна теорія), К. Гариса та Е. Ульмана (багатокоміркова теорія).

Особливе значення в соціологічній концепції міста надається просторово-планувальній структурі. Засобами планування досягається цілеспрямоване, відповідне конкретним умовам міста формування його підсистем: розселення, застосування праці, обслуговування, інфраструктури, рекреаційних та природних зон. Однак і зазначена концепція не дає можливості сьогодні досягнути соціально-економічну природу передусім великих і надвеликих міст, тому що в них надзвичайно складна ієрархія управління та соціально-просторова організація – від кварталів до агломерації, що виконує функції міста.

Соціологічні концепції зводять основні проблеми до розселення та спілкування окремих індивідів і груп у місті, світосприйняття міського населення, тому дають змогу визначити лише загальні орієнтири розвитку міст, висвітлити лише певні його аспекти. Функціональна концепція міста обґрунтовується переважно фахівця-

ми-містобудівниками та базується на визначенні його функціональної спеціалізації. Найстисліше функціональне тлумачення міста сформулював французький урбаніст П. Мерлен: як «центр зв'язків, повідомлень. Своїм існуванням міста зобов'язані тому, що вони є місцями кооперації людей та їхньої діяльності, забезпечуючи ефективніше виробництво шляхом розподілу праці та суспільних форм способу життя» [9, с. 8].

Окрім ідеї територіальної кооперації праці, функціональна концепція містить надзвичайно важливий принцип поділу галузей економіки міста на градотворчі та обслуговуючі, що відіграють різні ролі у соціально-економічному комплексі особливо великих міст. Найяскравіше спеціалізована функція міста виявляється в шахтарських і металургійних центрах. Проте міста, що спеціалізуються на розвитку лише однієї галузі, згодом стикаються з катастрофічними складностями [3, с. 65].

Екологічна концепція міста розглядає місто як середовище проживання певної частини населення, як своєрідну екологічну систему, ланки якої мають перебувати в стані динамічної рівноваги. Найпоширенішою і найвідомішою є концепція, що містить чотири змінні: середовище (природу), населення, соціальну організацію і виробництво.

Переваги цієї концепції – широкий погляд на функціонування міст у системі довкілля, врахування зв'язків міста із середовищем, залежність розвитку міст від цього середовища.

Отже, всі наведені вище концепції міст, виходячи з їх найважливіших аспектів, відіграють свою роль у розвитку міських соціально-економічних комплексів, де соціальний комплекс забезпечує добробут, відтворення та якість життя, а економічний комплекс – його матеріальну основу.

У дослідженнях міста, що розвивалися в рамках радянської науки, можна виділити два основні напрями: 1) ідеологізований, в якому переважаючими темами були соціалістичний спосіб життя в містах, проблеми «зближення міста і села» [17; 18]; 2) практичний, спрямований на забезпечення ефективності соціально-економічного планування і раціональної організації розселення міст [19; 20]. У цілому в теорії і практиці розвиток міст розглядався передусім як процес, необхідний для досягнення загальних цілей соціального і економічного розвитку країни і аналізувався головним чином в рамках соціально-економічної географії.

Багато вчених вважають, що в кінці ХХ ст. почалася глобальна капіталізація світу, і перехід колишніх соцкраїн у постсоціалістичні – частина цього процесу. Проте очевидно, що включення Центральної і Східної Європи в «капіталістичну більшість», не може служити єдиним поясненням усього комплексу процесів у міських системах постсоціалістичних країн Європи. Це можна пояснити деякими видами трансформацій, такими як технологічне зрушення, включення в глобальну економічну і інформаційну сфери, а також зміна основ міської політики і економіки в рамках національних систем.

Практично неминучим для всіх міст України є подальше поглиблення просторової поляризації і сегрегації населення як наслідок соціально-економічних перетворень і розвитку нової моделі розміщення населення в просторі міста.

Можна сказати, що в Україні також почалося формування нової моделі розселення. Ця модель характеризується територіальною консолідацією соціальних груп у просторі міста, формуванням системи міської сегрегації, що відображає нову соціальну стратифікаційну ієрархію. Зростає соціальна гомогенність населення окремих «комірок» в територіальній організації міста, тоді як значення демографічних чинників у розміщенні населення знижується. Слід зазначити і підвищення значущості чинника екологічної чистоти міських територій у процесі перерозподілу населення [21].

Проте слід зауважити, що дослідження змін у системі розміщення населення в містах обумовлюється рядом проблем. По-перше, за відсутності стабільної і чітко вираженої соціальної структури в суспільстві, що трансформується, неможливо спроектувати її на міський простір, як це прийнято в соціоструктурному підході. По-друге, існує проблема відносно слабкої кореляції між місцем проживання і соціальним статусом населення, що робить неприйнятними традиційні для західної соціології методики вивчення соціальної сегрегації населення.

Отже, сучасне місто виконує промислові, організаційно-господарські, управлінські, культурні, транспортні та інші, крім сільськогосподарських, функції, для нього характерні концентрація виробництва та підвищена компактність переважно багатоповерхової забудови. Населення міста веде своєрідний – міський спосіб життя. Віднесення населеного пункту до категорії «місто» закріплюється в законодавчому порядку [3, с. 18].

Насамкінець можемо зробити такі висновки. Дати всеохоплююче соціологічне визначення сутності поняття «місто» досить складне завдання, особливо в сучасний період, коли поступово розмиваються кордони міста і формуються такі нові міські утворення, як «агломерація», «урбанізована територія» тощо. Але у всіх визначеннях треба передусім зазначити, що місто – це форма розселення, іншими словами, одна із соціально-просторових форм існування суспільства. Місто носить історично визначений характер. Воно виникло в результаті другого, а потім і третього суспільного поділу праці, тобто відділення ремесла від сільського господарства і зосередження обміну в руках особливої суспільної групи, безпосередньо не пов'язаної з виробництвом матеріальних благ. Під впливом способу виробництва місто розвивалося на різних етапах суспільного прогресу, набираючи якісно нових особливостей. При цьому місто завжди було і є зараз місцем концентрації населення, основна маса якого займається переважно не сільськогосподарською працею, а головна роль належить праці у сфері промислового виробництва [2, с. 12].

Місто – це також і центр найбільш розвинутої культури, де сконцентровані основні соціальні групи і верстви населення. Саме тому суспільство розвивалося і розвивається через місто. Історичний досвід засвідчує: на різних етапах суспільного розвитку значення міста як центру економічного, соціально-політичного і духовного життя суттєво змінювалися, але при цьому воно завжди зберігало за собою певну роль у соціальному прогресі.

У 1970-х рр. розпочався новий етап розвитку міських систем, який характеризується згортанням індустріального виробництва в містах розвинених капіталістичних країн і виходу його в країни «третього світу».

Запропонована систематизація досягнень теорії і практики досліджень міста у світовій соціології дозволила ввести в науковий обіг вітчизняної соціології сучасну термінологію і періодизацію міського розвитку. Сучасні радикальні перетворення в міському середовищі дозволяють зробити висновок про те, що трансформації соціально-просторової організації міста – один з важливих соціальних процесів, характерних для всього світу, який торкається всіх сфер життя суспільства.

Предметом дослідницького інтересу залишається розвиток міст упродовж ХХ ст. Розвинуті міста зазнавали постійних змін під впливом різних економічних, політичних і соціальних процесів.

Сьогодні в дослідженнях міста постають нові і актуальні проблеми. До них належать подальше вивчення закономірностей розвитку і функціонування міста, розробка методологічних основ системи показників програми комплексного розвитку тощо [2, с. 18]. Глибоке вивчення зазначених проблем буде сприяти підвищенню ефективності управління соціальними і економічними процесами в містах, поліпшенню умов праці і життя населення.

-
1. *Медведков Ю.В.* Человек и городская среда / Ю.В. Медведков. – М. : «Наука», 1978.
 2. *Піча В.М.* Соціологія міста / В.М. Піча. – Львів : «Прем'єр», 1995.
 3. *Салій І.М.* Урбанізація в Україні : соціальний та управлінський аспекти / І.М.Салій. – К. : «Наук. думка», 2005.
 4. *Зеленов Л.А.* Социология города : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Л.А. Зеленов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000.
 5. Социология словарь-справочник. Т. 1 : Социальная структура и социальные процессы. – М. : Наука, 1990.
 6. *Баранский Н.Н.* Об экономико-географическом изучении города / Н.Н. Баранский // Экономическая география. Экономическая картография. – М. : Географгиз, 1956.
 7. *Глазьев В.Л.* Представление о городе и технологии управления средовым развитием. Типология городов : доклад / В.Л. Горячев // Материалы семинара «Город Киев в XXI веке», Пушча-Водица, 30.10–01.11.1998.
 8. *Friedman J.* Urbanization, planning and National Development / J. Friedman. – London, 1973.
 9. *Мерлен П.* Город . Количественные методы изучения : пер. с фр. – М. : Прогресс, 1977.
 10. *Saunders P.* Social Theory and the Urban Question / P. Saunders. – 2nd ed. – London and New York : Routledge, 1989.
 11. *Szelényi I.* Cities under Socialism – and After / I. Szelényi // Cities After Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies / Ed. by G. Andrusz, M. Harloe and I. Szelényi. – Blackwell Publishers, 1996. – P. 286–317.
 12. *Городяненко В.Г.* Социология : источниковедение и историография знания : учеб. пособие / В.Г. Городяненко. – Днепропетровск : ДНУ, 2003.
 13. *Танчин І.* Соціологія : навч. посіб. / І. Танчин. – Львів : УАД, 2005.
 14. *Гідденс Е.* Соціологія / Е. Гідденс ; пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник ; наук. ред. О. Іващенко. – К. : Основи, 1999.

15. *Soja E.* Postmodern Urbanization : The Six Restructurings of Los Angeles / E. Soja // Postmodern Cities and Spaces / Ed. by S.Watson and K.Gibson. – Basil Blackwell Limited, 1995. – P. 125–137.
16. *О'Салливан А.* Экономика города : пер. с англ. / А. О'Салливан. – 4-е изд. – М. : Инфа-М, 2002.
17. *Межевич М.Н.* Социальное развитие и город / М.Н. Межевич. – Л. : Наука, 1979.
18. Образ жизни населения крупного города : опыт комплексного исследования // Человек и общество / ЛГУ, НИИ КСИ. – Л. : Изд-во ЛГУ, – 1988. – Т. 23.
19. *Баранов А.В.* Социально-демографическое развитие крупного города / А.В. Баранов. – М. : Финансы и статистика, 1981.
20. Город : социальная политика и рационализация социальной инфраструктуры. – М. : ИСИ, 1984.
21. *Ходько Н.К.* Социальные аспекты внутригородского расселения / Ж.К. Ходько // Харк. соціол. читання-97. – Харків, 1997. – С. 389–391.